

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 14.053.006
у Житомирському державному університеті
імені Івана Франка
доктору педагогічних наук, професору,
професору кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Дубасенюк Олександрі Антонівні

Відгук

**офіційного опонента Горошкіної Олени Миколаївни,
доктора педагогічних наук, професора, завідувачки відділу навчання
української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України
про дисертаційну роботу**

**Магдич Тетяни Павлівни «Формування громадянської
компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови», подану
на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 014 Середня освіта
(за предметними спеціальностями), галузь знань 01 Освіта/Педагогіка**

1. Актуальність теми дослідження

Важливим завданням сучасної української освіти є забезпечення умов для формування громадянина України – освіченої і творчої особистості, яка поєднує високі моральні якості, патріотизм, громадянську зрілість, соціальну активність, відповідальність, ініціативність, шанує й розвиває українську мову та культуру, поважає інші культури, права людини, сповідує загальнолюдські цінності. На це орієнтують державні документи, зокрема Закон України «Про освіту», Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти, концепція «Нова українська школа», а також чинна навчальна програма з української мови для 10-11-х класів (рівень стандарту), які з-поміж основних завдань української освіти визначають пріоритетним виховання відповідального громадянина і патріота, формування компетентної, національно свідомої мовної особистості, яка володіє предметною та ключовими компетентностями, набуття молоддю громадянського досвіду. Важливість формування національно свідомої особистості, яка має громадянську позицію та є ініціативною, визначено і в Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки, у рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя».

Для розв'язання завдань, передбачених державними документами, необхідно задіяти всі потужні ресурси навчального предмета «Українська мова», спрямувавши їх на формування особистості, відкритої до інноваційних змін у соціумі, здатної відповідати на виклики сучасного суспільства. На часі розроблення й упровадження науково обґрунтованих та експериментально перевірених методик формування ключових компетентностей здобувачів освіти на уроках української мови. Проте в українській лінгводидактиці ця проблема перебуває на периферії наукових досліджень. Крім того, вчителі відчувають

брак методичних рекомендацій, діагностичного інструментарію для оцінювання компетентнісних результатів навчання учнів, що не забезпечує повною мірою процедури об'єктивного оцінювання та виміру реально сформованих як предметної, так і ключових компетентностей учнів.

Відтак констатуємо наявність невідповідностей і протиріч між: суспільним запитом на формування випускника-патріота, здатного брати активну участь у розбудові держави та відсутністю в сучасній українській лінгводидактиці науково обґрунтованої методики формування громадянської компетентності здобувачів освіти; соціальними викликами, спричиненими глобалізацією, утвердженням тенденцій відкритого суспільства, інформатизацією, інноваційністю в усіх його галузях, та традиційним підходом до навчання української мови як державної; актуалізацією в сучасних освітніх документах проблеми виховання творчої, ініціативної мовної особистості як відповідального громадянина України та домінуванням знанневої парадигми в освітній практиці, зорієнтованої передусім на підготовку учнів до зовнішнього незалежного оцінювання.

Необхідність розв'язання означених суперечностей, актуальність і недостатня наукова розробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження. З огляду на сказане актуальність дисертації Т. П. Магдич не викликає сумнівів і вказує на відповідність її змісту суспільним та освітнім запитам.

Важливість теми дисертації Т. П. Магдич підтверджується також зв'язком її з сучасними напрямками наукових педагогічних досліджень. Роботу виконано в межах науково-дослідної теми Житомирського державного університету імені Івана Франка «Креативне викладання рідної мови та літератури в середній школі та вузі» (державний реєстраційний номер 0112U002272, термін виконання 01.2012–01.2022). Дисертацію підготовлено відповідно до теми науково-дослідної роботи та індивідуального плану аспіранта Житомирського державного університету імені Івана Франка. Тему дисертації затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол №2 від 28.09.2018 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол 5 від 24 вересня 2019 року). Тему дисертації в остаточній редакції затверджено рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 29 травня 2020 року).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Вивчення рукопису тексту дисертації, оприлюднених статей і тез доповідей Т.П. Магдич переконує, що авторський підхід до обраної теми можна схарактеризувати як багатоаспектний. На нашу думку, теоретичні засади дослідження є переконливими. Ключові положення дисертації ґрунтуються на законодавчих і нормативних документах про загальну середню та мовну освіту, філософських, мовознавчих, психолого-педагогічних, лінгводидактичних дослідженнях.

П'ять дослідницьких завдань дисертантка виконувала, застосовуючи доцільні для наукового пошуку теоретичні, емпіричні, статистичні методи, що

уможливило реалізацію мети наукової роботи, а також визначення перспектив подальших наукових досліджень.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Зміст дисертації охоплює основні аспекти теми дослідження. Науковий і творчий задум автора та етапи реалізації його повною мірою представлені у вступі.

Для виконання *першого завдання* дисертантка на основі ретельного вивчення законодавчої бази, студіювання наукової літератури, спостережень за освітнім процесом визначила стан проблеми формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови. Вивчення філософських джерел уможливило висновок, що в сучасному освітньому просторі найбільш продуктивними є освітні тенденції, що передбачають становлення компетентної української мовної особистості учня як громадянина. З-поміж них дослідниця визначає такі, як гуманізація та демократизація; стандартизація української мовної освіти; компетентнісна парадигма мовної освіти; технологізація й інформатизація процесу навчання предмета; комунікативно-діяльнісне спрямування процесу формування компетентної мовної особистості учня на засадах філософії діалогу тощо. На основі студіювання праць вітчизняних та зарубіжних науковців у дисертації визначено пріоритетну роль мови в становленні громадянина України, а також визначено показники розвитку мовної особистості учня як громадянина: *мовна свідомість, мовна стійкість, мовний патріотизм*.

Опрацювання психологічних та педагогічних праць уможливило виокремлення основних передумов формування громадянської компетентності старшокласників, до яких дисертантка уналежнює такі: урахування вікових та індивідуальних психологічних особливостей учнівської молоді, що сприятиме гармонійному розвитку здібностей, когнітивної, емоційної, вольової сфери; урахування специфіки мислення сучасного покоління Z, що, на думку дослідниці, сприятиме оптимізації форм, методів, засобів мовного навчання і виховання мовної особистості; розвиток навичок критичного та креативного мислення в процесі мовленнєво-комунікативної діяльності; формування множинної мотивації та розвиток емоційного інтелекту старшокласників як підґрунтя ефективного навчання, виховання та розвитку. Нам імponує думка дослідниці, що «становленню громадянськості сприяє формування ідентифікації себе як громадянина певної країни» (с. 55).

Екстраполовання теорій вікової і когнітивної психології сприяло виокремленню психологічних особливостей мовленнєвого розвитку і розвитку громадянськості учнів 10-11 класів. Поділяємо думку дисертантки про необхідність вивчення особливостей мисленнєвих процесів сучасного покоління учнівської молоді, зокрема критичного, креативного мислення, а також «кліпового мислення» як форми сприйняття навколишньої дійсності, здобувачів освіти, що сприятиме розробленню ефективної методики формування громадянської компетентності учнів-ліцеїстів у процесі навчання української мови. Значну увагу в роботі приділено розвитку емоційного інтелекту учнів. У цьому контексті Т. П. Магдич визначає істотні психолого-

педагогічні передумови формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови: зростання ролі візуалізації в поширенні та сприйнятті інформації; використання нових технологій у роботі з інформацією; заміна усталених текстів креолізованими, нелінійними, яскравішими та коротшими.

Результативність будь-якого дослідження значною мірою залежить від чіткого окреслення категорійного поля й усвідомлення науковцем кожного його складника. Саме тому, відповідно до *другого завдання* дослідження, Т.П. Магдич докладно проаналізувала різні погляди науковців на тлумачення змісту понять «громадянська компетентність». Це дало їй змогу уточнити сутність базового поняття дослідження, схарактеризувати основні складники громадянської компетентності крізь призму лінгводидактики. У роботі за допомогою методу контент-аналізу конкретизовано поняття «формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови», яке визначено як інтегрований, комплексний і тривалий навчально-виховний процес, що передбачає створення належних умов (мотивування, практичної реалізації) для становлення цінностей, знань, навичок, умінь, досвіду, ставлень, яких набуває кожен учень як суб'єкт мовної освіти для самовизначення в соціумі й відповідальної самореалізації, реалізації своїх прав і обов'язків з метою розвитку демократичного суспільства та держави; становлення учня як свідомого носія української мови, українського патріота, відповідального громадянина, який відчуває свою належність до відповідного лінгвосоціуму.

Особливої уваги заслуговує ґрунтовний аналіз чинних програми й підручників. Це дало змогу дисертантці дійти цілком аргументованого висновку, що сучасні соціальні запити й виклики актуалізують потребу в розширенні змістового діапазону підручників, передусім за рахунок збільшення кількості вправ і завдань, спрямованих на формування ключових компетентностей здобувачів освіти.

У межах виконання *третього завдання* дисертантка ретельно проаналізувала чинні шкільні програми, підручники української мови для учнів 10-11-х класів у контексті формування громадянської компетентності. Добре, що в роботі акцентовано на змістовому вдосконаленні та практичній адаптації навчальної літератури до сучасних вимог нової української школи. На основі вивчення досвіду вчителів-словесників дисертантка доходить висновку, що проблемі формування громадянської компетентності учнів 10-11-х класів у практиці навчання української мови поки не приділено належної уваги, переважно вчителі більшою мірою дбають про предметну компетентність, зосереджуючи основну увагу здобувачів освіти на засвоєнні матеріалу мовної змістової лінії.

Для виконання *четвертого завдання*, що передбачало розроблення критеріїв, показників та визначення рівнів сформованості громадянської компетентності, дисертантка визначила й схарактеризувала структуру громадянської компетентності, її емоційно-ціннісний, знанневий, діяльнісно-поведінковий складники, а також виокремила й обґрунтувала чотири критерії

(емоційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний та рефлексійний) та співвідносі з ними показники рівнів сформованості громадянської компетентності. Це дало змогу схарактеризувати рівні сформованості громадянської компетентності старшокласників – елементарний, середній, достатній і високий.

П'яте завдання передбачало розроблення методики формування громадянської компетентності учнів старших класів у процесі навчання української мови та експериментальну перевірку її ефективності. Запропонована методика побудована на основі особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, аксіологічного та текстоцентричного підходів до навчання. Основою впровадження експериментальної методики став алгоритм поетапного формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови. У роботі докладно схарактеризовано зміст і особливості перебігу кожного з етапів формування й розвитку громадянської компетентності учнів у процесі навчання української мови: 1) *організаційного (обґрунтування умов і вибір учасників експериментального навчання, надання програми, матеріалів і рекомендацій)*, 2) *пізнавально-практичного (збагачення лінгвокогнітивного тезауруса учнів, опанування мовних і громадянських знань, виконання вправ, завдань)*, 3) *самостійного (організація самостійної роботи учнів, спрямованої на формування громадянської компетентності, зокрема проходження вебквесту)*, 4) *контрольно-підсумкового (виконання контрольних завдань, аналіз і узагальнення)*.

Експериментальна методика, особливістю якої є наскрізний ціннісний складник, передбачає ознайомлення учнів насамперед із національними та загальнолюдськими цінностями. Нам видається логічним і правомірним, що на матеріалі дібраних текстів учитель поступово навчає учнів розрізняти важливі громадянські цінності, поняття, необхідні в подальшому для розуміння різних суспільно-політичних явищ та процесів, визначати всі ці елементи, аналізувати їх, виявляти зв'язки між ними головні й другорядні і в результаті – розпізнавати проблему ставлення до предметів, явищ, подій через призму національних і загальнолюдських цінностей. Вищим рівнем сформованих при цьому є здатність учнів самостійно виявляти реальні проблеми громадянського суспільства й формулювати їх.

Результати експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики формування громадянської компетентності учнів старших класів у процесі навчання української мови, що було перевірено на основі статистичного оброблення результатів формувального етапу педагогічного експерименту з використанням критерію Пірсона.

Кожен розділ дисертації містить висновки, що узагальнено відображають результати дослідження.

Загальні висновки скорельовані зі змістом сформульованих у вступі завдань і матеріалами кожного з розділів, їх можна вважати вірогідними й ґрунтовними, що забезпечено вмільм використанням прикладних наукових досліджень, сучасних засобів і методик проведення аналізу результатів дослідного навчання, достатньою кількістю статистичної інформації.

Додатки, що містять зразки комплексних компетентнісно орієнтованих завдань, комунікативно-ситуаційних вправ, карток-конструкторів, бланк «7 Кроків до написання есе», покликання на розроблені дисертанткою інтерактивні вправи на платформі LearningApps.org, приклади текстотворчих завдань, навчальних кейсів та інші не менш цікаві матеріали, значно розширюють змістове поле дисертації.

3. Наукова новизна одержаних результатів Наукова новизна роботи зумовлена як новизною предмета дослідження: підходи, принципи, форми, методи, засоби формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання української мови докладно в українській лінгводидактиці не описано, так і розробленням авторської методики формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови. Найбільш суттєвими і важливими здобутками, що одержані Т. П. Магдич особисто і характеризують новизну її дисертації, є такі результати: *обґрунтування* теоретико-методичних засад формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови; *розроблення методики формування громадянської компетентності учнів ліцею*; *уточнення й конкретизація* змісту понять «громадянська компетентність», «формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови»; *визначення основних складників* громадянської компетентності крізь призму лінгводидактики; *розроблення* алгоритму поетапного формування громадянської компетентності учнів старших класів у процесі навчання української мови; *визначення* критеріїв, показників та рівнів сформованості громадянської компетентності учнів ліцею, підготовка навчально-методичного інструментарію.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, захищених за темою дисертації

Основні положення дисертації належним чином апробовані на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і достатньо висвітлені в наукових публікаціях автора.

Результати дисертаційної праці Т. П. Магдич відображено в 16 наукових публікаціях, з яких – 4 статті в наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у зарубіжному науковому періодичному виданні, 1 стаття в науковому фаховому виданні, що входить до наукометричної бази Web of Science, 10 праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Аналізуючи тематику праць Магдич Т. П., констатуємо, що всі вони повною мірою відбивають основні положення й наукові результати дисертації.

5. Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність здобутих результатів полягає в можливості їх застосування в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, під час педагогічної практики майбутніх учителів української мови і літератури, опанування студентами закладів вищої педагогічної освіти методики навчання української мови. Розроблені навчально-методичні матеріали можуть бути використані для вдосконалення змісту посібників і підручників, на заняттях із методики навчання української мови, а також у системі післядипломної педагогічної

освіти. Значний практичний інтерес становлять додатки до дисертації, що містять цікаві вправи, завдання для учнів ліцею.

Науковий доробок Т.П. Магдич, викладений у розділах дисертації, а також у додатках, пропозиції й рекомендації, оприлюднені в публікаціях, можуть слугувати підґрунтям для реалізації на практиці важливих освітніх завдань.

6. Зауваження та дискусійні положення до дисертації

Загалом позитивно оцінюючи високий науковий рівень розробок здобувача в результаті проведених досліджень, обґрунтованість здобутих результатів, варто вказати на певні дискусійні положення і зауваження до роботи, а також висловити окремі побажання.

1. Слушною є думка, зазначена здобувачкою в підрозділі 1.1. (*Методологічні засади дослідження проблеми формування громадянської компетентності старшокласників на заняттях з української мови*, с. 33-34), щодо вагомості синергетичного підходу в дисертації та потреби врахувати аспекти лінгвосинергетики в дослідженні проблеми формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови. Робота Магдич Т. П. значно б виграла, якби було обґрунтовано, як зазначені лінгвосинергетичні засади реалізуються в практичній частині дослідження.

2. У підрозділі 3.2. (*Особливості методики формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови*) зазначено, що процес формування ГК учнів ліцею передбачав *пізнавально-практичний* етап (с.152). Однак в анотації до роботи простежується деяка неузгодженість у відповідних термінах, оскільки цей складник названо як *практичний* (с. 6). Алгоритм поетапного формування ГК учнів ліцею у процесі навчання української мови складався з 4 етапів, одним із яких є *пізнавально-практичний* (с.152).

3. У розробленій дисертанткою методиці (підрозділ 3.2.) з-поміж засобів навчання зазначені як ефективні засоби *кейси* з вираженим виховним змістом громадянського спрямування, зокрема визначено, що *«кейс з вираженим виховним змістом громадянського спрямування – це навчальний матеріал, у якому описується конкретна ситуація проблемного характеру: морально-етична, суспільно-політична й лінгвопатріотична»* (с. 170-171). На нашу думку, варто було б розробити критерії добору таких ситуацій, що забезпечують формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови. Це забезпечило б більшу обґрунтованість підходу до розв'язання проблеми навчально-методичного інструментарію для авторської методики.

4. Розроблена в дисертації методика формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови базується на двох групах методів: 1) методи навчання і 2) методи виховання. Система методів мовного навчання для формування громадянської компетентності учнів достатньо обґрунтована, а результати її впровадження цілком переконливі. Однак методи мовного виховання в описі авторської методики представлено не повною мірою. Тому під час публічного захисту хотілося б почути пояснення,

як було реалізовано методи мовного виховання в процесі формувального етапу педагогічного експерименту.

5. У науковій роботі дисертантка визначає написання есе як ефективний метод формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови. Зокрема, у дисертації (у лінгводидактичних засадах і в описі методики) подано обґрунтування доцільності використання цього методу. Проте вважаємо, що визначення есе як методу навчання є дискусійним, у наукових працях есе розглядається також як мовленнєвий жанр чи навчальне завдання мовленнєвого характеру. З огляду це під час публічного захисту хотілося б почути від дисертантки пояснення, на основі чого вона розглядає есе як метод навчання.

6. Зважаючи як на теоретичне, так і практичне значення проведеного дослідження, вважаю, доречно було б у додатках подати фрагменти уроків задля забезпечення цілісного бачення ситуаційно-тематичного поєднання дібраних дисертанткою форм, методів і засобів навчання української мови з наскрізною метою формування громадянської компетентності учнів ліцею.

7. Загалом позитивно оцінюючи високий науковий рівень розробок здобувачки за результатами проведених досліджень й опрацювання навчально-методичної літератури в аспекті формування громадянської компетентності учнів, варто зазначити, що, на жаль, поза увагою дисертантки залишилися деякі посібники, зокрема: *Семенов О. М. Мовне родинознавство: навчальний посібник.* – Суми, 2017. – 202 с.; *Рафальська М., Боярчук О. та ін., 2017. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів, 5-9 класи: посібник для вчителя.* - Київ, 140 с.

Як побажання висловлюємо дисертантці рекомендацію розробити методичний посібник для вчителів, у якому подати систему вправ, спрямованих на формування громадянської компетентності старшокласників.

Висловлені зауваження, побажання мають рекомендаційний характер, а тому не ставлять під сумнів здобуті Т. П. Магдич наукові результати.

Аналіз тексту дисертації дає підстави для висновку про *дотримання дисертанткою вимог академічної доброчесності* в повному обсязі.

7. Загальна оцінка дисертації

Оприлюднені зауваження до дисертаційної праці здебільшого дискусійного чи рекомендаційного плану, не применшують значення її й не знижують загальної високої оцінки, проте можуть бути імпульсом для дискусії під час захисту результатів дослідження і стимулом на наукову перспективу авторки.

Дисертація «Формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, у якій її авторка, Магдич Тетяна Павлівна, отримала нові науково обґрунтовані результати, що сукупно розв'язують актуальне наукове завдання, яке має важливе значення для розвитку педагогічної галузі, зокрема для теорії та методики мовної освіти.

Дисертаційна праця Т. П. Магдич відповідає Тимчасовому порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р. (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (зі змінами), а її автор – Магдич Тетяна Павлівна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями).

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка відділу навчання
української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

Олена Горошкіна

Горошкіної О.М.

Укр. Пед. Академія